

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y. ET L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DU COMITE INTERACADEMIQUE
DE BALKANOLOGIE DU CONSEIL DES ACADEMIES
DES SCIENCES ET DES ARTS DE LA R.S.F.Y. ET DE L'INSTITUT
DES ETUDES BALKANIQUES

X

BELGRADE 1979.

Никола ТАСИЋ
Балканолошки институт САНУ

ТЕРИТОРИЈАЛНО, КУЛТУРНО И ХРОНОЛОШКО РАЗГРАНИЧЕЊЕ ДАЉСКЕ И БОСУТСКЕ КУЛТУРЕ

(Прилог проучавању односа средњоевропских
и балканских култура у праисторији)

Неједнака истраженост појединих култура праисторије, у овом случају култура старијег гвозденог доба (халштата), разлог је формирању неких мишљења у области релативно хронолошких односа култура која је нужно мењати. Овде смо се определили за односе двеју култура од којих је једна доста добро истражена (даљска или ваљско-даљска), док је друга тек одскора ушла у литературу као самостална културна манифестација (босутска култура). Њихов додир и мешање на периферији два културна подручја — средњоевропског и балканског — пружају могућност успостављања чврстих хронолошких односа ових подручја и њиховог културно-историјског развоја. То је пре свега и био разлог нашег опредељења за обраду ових питања: територијалног разграничења култура, њихове тачне хронолошке валоризације и њихове основне стилске и типолошке детерминације.

Налази и налазишта (насеља и некрополе) даљске или ваљско-даљске (Vál-Dalj), како се још назива ова култура, били су познати знатно пре него што је босутска култура изборила своје место у културним периодизацијама гвозденог доба као самостална појава са свим елементима који је стилски и културно опредељују. Све доскора то је био разлог да се у већини радова — чланака, студија и извештаја — већи део територије босутске културе сматрао интегралним делом великог Урненфелдер-комплекса коме је припадала и даљска култура. Такво мишљење се задржало све до наших дана, чак и у веома исцрпној и, ван сумње, из ове области врло драгоцену монографију К. Вински-Гас-

парини у којој се подручје Срема и Славоније обрађује као део Урненфелдер-комплекса.¹ Међутим нова истраживања на неким налазиштима у долини Саве, као и ревизија одраније познатих налаза, показала су да у југословенском Подунављу, тачније између Саве и Дунава, затим у јужним деловима Бачке и Баната, у северним деловима уже Србије, постоји једна нова култура, названа по Градини на Босуту *босутска култура*, чији би однос према суседној даљској култури требало тачно утврдити.² То посебно кад је реч о територијалном разграничењу ових двеју култура чија међусобна граница није била константна, него је у појединим фазама развоја ових култура долазило до продора даљске према југу, односно босутске према северу и северо-западу.

Назив *даљска култура* је новијег датума и он је настао у жељи да се јужна варијанта великог Урненфелдер-комплекса издвоји у самосталну културну појаву.³ Она у исто време представља хронолошку фазу коју бисмо кад је реч о налазиштима у Барањи и делу Славоније могли да означимо као финалну или позну фазу Урненфелдер-културе. Ове напомене су важне кад се жели да се тачно утврде временски односи даљске и босутске културе, мада стављање почетка даљске групе у На В3 Müller-Карпеове периодизације не би морало да се прихвати као сасвим сигурна временска одредница.⁴

Имајући у виду нове резултате са теренских истраживања и актуелност проблематике старијег гвозденог доба у Срему и Славонији, нарочито после цитиране књиге К. Вински-Гаспарини, овде ће нас пре свега интересовати три основна задатка:

а) извршити територијално разграничење подручја даљске и босутске културе, чиме се постављају и границе два велика културна комплекса: карпатско-подунавског, с једне, и источно-алпског, односно средњоевропског, са друге стране;

б) одредити основне стилске карактеристике, сличности и разлике у материјалној култури, посебно у керамичком инвентару ових двеју култура;

¹ Књига К. Вински-Гаспарини *Култура поља са жарамом у сјеверној Хрватској*, Задар, 1973, прва је монографија у којој је обухваћена готово целокупна до сада откривена и приступачна граба са подручја Срема и Славоније у периоду од краја раног бронзаног до почетка гвозденог доба. Посебно је значајно то што се у овој књизи први пут објављују налази из Археолошког музеја у Загребу од којих су неки откривени почетком XX века.

² Босутску културу је издвојио аутор овога рада и он је углавном писао о њој: Н. Тасић, *The Bosut Group of the Basarabi Complex and the „Traco-Cimmerian” Finfs in Yugoslav region along the Danube and in the Central Balkans*, *Balkanica*, II, 1971, 28 и даље; исти, *Босутска група — нова култура старијег гвозденог доба на подручју Војводине и уже Србије*, Материјали, VII, Славонски Брод, 1971, 61 и даље. Исти, *Праисторија Војводине*, Нови Сад, 1974.

³ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 170.

⁴ *Ibid.*, 159 и д.

с) утврдити хронолошки однос даљске и босутске културе на основу импорта босутске и басарабијске керамике на налазиштима даљске културе; постојање тракокимеријског металног инвентара на налазиштима ових култура и на основу појаве истих облика металног накита у њима.

А. Територијално разграничење

Подручје даљске културе одређено је пре свега појавом некропола спаљених покојника, а ребе и скелетних, типичних по свом инвентару — урнама са канелурама, пехарима са дршкама изнад обода, зделама са унутра повијеним ободом, шољама, итд. Можемо га посматрати или као интегралан део великог културног комплекса — Урненфелдер, Vál-Dalj културе, или као подручје самосталне стилске појаве.⁵ К. Вински сматра да је наша даљска култура млађа од северног суседа Вал-културе и да је њена појава на нашем тлу последица експанзије овог старијег језгра из Транданубије према међуречју Сава—Драва—Дунав, које се даље везује за егејску сеобу.⁶ Не улазећи на овом месту у проблематику ове сеобе која је, како су показала новија истраживања, доста хипотетична, изнели бисмо мишљење које је већ присутно у литератури да је подручје даљске културе део јединственог комплекса чији се развој може пратити кроз две развојне фазе од којих старија почиње непосредно после хоризонта остава комплекса На А2, односно на прелазу између халштата А у халштат В период.⁷ У прилог оваквом мишљењу наводи се и датовање неких налаза из Батине које Е. Патек ставља у халштат А период.⁸ Ако овако поставимо развој даљске, односно валско-даљске културе, онда се њена северна граница помера знатно према северу, према подручју Baierdorf-Velaticе и Подоли-групе, док јужна граница која нас овде посебно интересује иде до линије Жупања—Вуковар. Њени југоисточни продори могу се пратити преко појединачних налаза и нешто даље до западних рубова Фрушке горе, Илока и Шида, заправо до подручја на коме је сигурно утврђено постојање босутске културе. На истоку преко Дунава, присуство даљске културе забележено је на подручју северозападне Бачке у близини Оцака и Сомбора (некрополе код Дорослова).

Од десетак налазишта даљске културе која се помињу у литератури,⁹ систематски су истраживане једино две некрополе:

⁵ Е. Patek, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapest, 1968, 13 и цит. лит.

⁶ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 150.

⁷ Е. Peters, *Frühneolithisches Gräberfeld in Vál*, István Király Múzeum Közleménye, 1/2, 1960, 35—42; F. Kőszegi, *Beträge zur Geschichte der Ungarischen Urnenfelderzeit*, Acta Arch. Hungarica, XII, 1960, 179.

⁸ Е. Patek, *op. cit.*, 71.

⁹ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 158.

Лијева бара код Вуковара и Дорослово код Оцака (овде се изучавају истраживања која су вршена у Даљу и Батини одакле или не постоје гробне целине, или нам резултати нису детаљније познати).¹⁰ Ово је разлог што су наша знања о овој култури непотпуна у овом тренутку. Тај недостатак првенствено се осећа у неистражености насеља, поготову вишеслојних, чија би стратиграфија била драгоцену у одређивању положаја даљске културе у развоју гвозденог доба у нашој земљи и њених евентуалних развојних фаза.

Подручје између Вуковара и Шида можемо означити као прелазну зону између босутске и даљске културе (Т. I). У околини Илока, Шаренграда и Товарника постоје налази који имају карактеристике и једне и друге групе.¹¹ То се нарочито односи на оставу из Шаренграда чије је културно атрибуирање хипотетично, насупрот њеном доста добро одређеном хронолошком месту.¹²

Насупрот подручју даљске културе чини нам се да је територија босутске групе прилично добро одређена, посебно западна граница њеног распрострањања. Велики број налазишта ове културе на подручју Срема (помиње се више од двадесет) показују да је ова област била интензивно насељена, а четири метра дебљине културног слоја ове културе на Градини на Босуту код Батроваца иду у прилог дугог континуираног развоја те културе на овом тлу.¹³ Поред Босутске градине, систематска истраживања су вршена на Калакачи у Срему, где је на великој површини откопавано насеље ране фазе ове културе,¹⁴ затим су ту драгоцени подаци са истраживања на Гомолави на којој су поред насеобинских остатака констатоване и две масовне гробнице са скелетним сахрањивањем,¹⁵ као и још нека друга налазишта од којих би овде требало поменути Пећине код Врдника (гроб), Градину код Старог Сланкамена, Шанчине у Белегишу и Радиостаницу код Земунa.¹⁶ Густина налазишта и њихов вишеслојан карактер потврђују да се босутска култура дуго развијала пара-

¹⁰ З. Вински и К. Вински-Гаспарини, *О угјецајима источно-алтске халитатске културе и балканске илирске културе на славонско-сремско Подунавље*, Археолошки радови и расправе (АРР), II, 1962, 271. К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 187, и цит. лит. Т. 121—124.

¹¹ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 185, Т. 114; 130, 131; Н. Мајнарић-Панчић, „Тракокимеријска“ остава из Илока, Рад војвођанских музеја (РВМ), 15—17, 1967—1968.

¹² З. Вински и К. Вински-Гаспарини, АРР, II, 1962, 62—66; К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 168 и даље; Н. Тасић, *An Early Iron Age collective Tomb at Gomolava*, *Archeologia Jugoslavica* (Arch. Jug.), XIII, 1977, 33.

¹³ Н. Тасић у *Праисторији Војводине*, 259—260, и цитирана старија лит.

¹⁴ П. Медовић, *Калакача, Бешка — насеље старијег гвозденог доба*, Археолошки преглед, 13, 1971, 27—29, Т. XII—XVI; ово налазиште је опширније обрадио у својој дисертацији.

¹⁵ Н. Тасић, *Arch. Jug.*, XIII, 1977, 27 и даље.

¹⁶ Д. Поповић — П. Медовић, *Арх. преглед*, 11, 1969, Т. XIII (Врдник); Н. Тасић, *Balkanica*, II, 1971, 50, Фиг. 22.

лелно са даљском културом са којом се граничила на западу, како је поменуто, на линији Жупања—Вуковар. Босутска култура је заузимала у Бачкој југоисточне области ове регије (Попов Салаш, Феудвар).¹⁷ Границу између ових двеју култура у Бачкој чини линија река Јегричке и Мостонге.

В. Основне карактеристике стила босутске и даљске културе

Метални предмети су несумњиво веома значајни за хронолошко вредновање културе или налазишта. Међутим, њихов допринос културном опредељењу није велик, нарочито кад је реч о културама које се развијају у непосредној близини, какав је случај са даљском и босутском. Релативно оскудан метални инвентар на босутским и нешто чешћи на даљским налазиштима даје опште хронолошке оквире и показује да већина облика представља својину и једне и друге културе. Због свега тога, основни индикатор при одређивању културне припадности једног налазишта босутској, односно даљској култури остаје керамика (Т. II).

Босутска култура је дупотрајна манифестација старијег гвозденог доба југословенског Подунавља чији се развој прати кроз појаву појединих керамичких облика, њиховог развоја и нестајања од IX века до доласка Келта у ове области. То посебно омогућује континуиран развој живота насеља на Градини на Босуту (Шид), чија ће истраживања дати потпуну слику еволуције керамичких типова током целог трајања културе.¹⁸ Прве импресије и први подаци о налазишту показују да се у њој задржавају неки основни облици посуда које, уз специфичну орнаментику, можемо да означимо као носиоце стила. У трочлавној подели босутске културе коју смо извршили на основу истраживања на Гомолави и Босуту, најстарију фазу карактерише груба керамика, обиље питоса и великих амфора које се као и груби дубоки лонци украшавају пластичним тракама, а ребе грубо урезаним линијама, тракама гирланд-мотива, гранчицама јеле или прафираним троугловима. Поред ових посуда, један од најбројнијих облика је здела са унутра повијеним вратом која се са мањим модификацијама задржава кроз целу босутску културу (косе канелуре на ободу — тордирање, фасетирање, и сл.). Већина облика задржава се и у другој фази босутске групе уз појаву неких нових облика, посебно из круга Басараби-комплекс-

¹⁷ П. Медовић, *Попов Салаш, Каћ — насеље бронзаног доба*, Археолошки преглед, 5, 1963, 25—26; Рапајски — М. Шулман, *Преисторијска градина код Мошорина*, Рад војвођанских музеја, 2, 1953, 117 и даље; Н. Тасић, *Balkanica*, II, 1971, 34, и цит. лит.

¹⁸ *Преисторија Војводине*, 259 и даље; Н. Тасић у *Материјалима*, VII, 1971, 63—64.

са. Новину у босутској култури представљају зделе са веома разгрнутим ободом, готово хоризонталним, на коме се често налази орнамент карактеристичан за Басараби-налазишта.¹⁹ Зделе овог типа се не срећу у раној фази босутске културе, али се задржавају све до њеног краја. Поједини пехари са тракастом дршком која надвисује обод, такође припадају другој фази босутске културе, као и карактеристичан облик црноуглачаних амфора са орнаментом у облику гирланд-трака, »S« утиснутог мотива, или текућих »S« спирала. Ова, нарочито у орнаментици карактеристична фаза босутске културе (везана за Басараби-стил) јесте краткотрајна манифестација коју смењује III и најмлађа фаза босутске културе. Она се у стилу враћа првобитним узорима и у много чему је блиска раној фази културе. Ипак је издвајају неколико елемената, међу којима су код керамичких облика посебно значајне амфоре са високим вратом, украшаване на ободу и рамену канелурама, затим пехари са једном или две дршке, такође украшавани канелуrom, као и неки облици здела са истим орнаментом. За ову фазу је карактеристично то да урезивање готово потпуно недостаје, а уместо њега се јавља канелура као искључива техника украшавања посуда.

Насупрот босутској групи и њеној керамици, даљска култура не пролази кроз толико развојних фаза. Она је чврсто везана за традицију, за рану Урненфелдер-културу, и већина облика је настала из те основе.²⁰ Опасност у доношењу дефинитивних закључака о стилу даљске културе лежи у недовољној испитаности насеља и познавања профане керамике. Највећи број налаза са подручја Југославије (слично и у суседству) потиче са некропола, па тако утисак о стилу може бити једностран. Према ономе са чиме се сада располаже, даљску керамику пре свега карактерише добра фактура — црна углачана површина, затим украшавање канелурама које се по стилу разликује од најмлађе босутске керамике, најзад поједини облици посуда. Овде се пре свега мисли на спљоштен облик амфора са тракастом дршком на рамену (Дорослово, Даљ, Лијева бара код Вуковара и др.),²¹ затим на сличан облик мањих посуда пехара или шоља код којих се на доњем делу налазе плиће или дубље канелуре и, по правилу, дршка која не полази од обода као што је случај на босутској керамици, него од врата и завршава се на рамену посуда.²² У хронолошком погледу је значајна еволуција која се запажа код урни: старијим формама припадају биконичне или крушколике урне које своје порекло дугују облицима средњег и позног бронзаног доба, док се у млађој фази знатно смањује

¹⁹ V. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi*, Дација, XII, 1968, 220, Fig. 26—28.

²⁰ Е. Патек, *op. cit.*, 13. 71; К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 150 и даље.

²¹ Ч. Трајковић, *Халитатска некропола код Дорослова*, Сомбор, 1977; К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, Т. 115/11:124/1, 4, 6.

²² К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 116/9:117/3 (Даљ.):122/2 (Вуковар).

размак између врата и дна, па оне добијају спљоштен облик и у трбуху су јако проширене. Све ове елементе нема босутска група; она је у великој мери различита тако да је стилско и типолошко разграничавање могућно до у детаље. Једини облик који би могао бити заједнички за обе културе јесте здела са унутра повијеним ободом, тордираним или украшеним благим косим канелурама. Ако се изузму страни елементи (Басараби-керамика, поједини облици преузети из босутске културе о којима ће бити речи касније), даљска култура је јасно издиференцирана: њена керамографија је позната и потврђена на бројним локалитетима. Стога је могуће да се сада јасно говори о разликама у стилу између ње и босутске културе, тим пре што је и босутска керамика данас боље позната него пре неколико година. Основна разлика између керамичког стила ових култура лежи, како смо видели, у појави различитих основних облика судова и посебно различитих афинитета у начину украшавања. Док босутска култура негује украшавања урезивањем у старијој, а печатни »S« орнамент у средњој фази (даљска култура се са овим двама једино и може синхронизовати), њен северни сусед украшава своје посуде готово искључиво канелурама. Уз друге елементе који ће бити поменути у овом раду (нпр. начин сахрањивања), ово омогућује да се тачније утврде границе и међусобни односи ових двеју култура.

С. Хронолошки односи

У постављању временских релација између даљске и босутске културе, значајне податке пружају: 1. стратиграфија вишеслојних налазишта босутске културе; 2. појава босутског импорта на налазиштима даљске културе; 3. појава Басараби-керамике на даљским некрополама и на насељима босутске културе; 4. појава тракокимеријских коњаничких реквизита на налазиштима ових култура; 5. типолошке карактеристике шаренградске оставе.

1. Положај босутске културе у развоју старијег гвозденог доба југословенског Подунавља

Хронолошки положај босутске културе и њених развијених фаза одређени су прилично тачно захваљујући: а) стратиграфији на босутској градини; б) металним и керамичким прилозима у групној гробници II на Гомлави; с) истраживањима на Калакачи. Идући овим редом истакли бисмо:

а) Приликом истраживања на Градини код Батроваца, у слоју дебљине око 4 m који припада старијем гвозденом добу издвојене су три развојне фазе од којих је најстарија она у којој

нема импорта Басараби-стила, а керамика носи одлике Калакача-стила и керамичких прилога из групних гробница I и II на Гомолави. У другој развојној фази босутске културе појављује се керамика Басараби-културе («S» утиснути мотиви, повезане «S» спирале, бела инкрустација и сл.) паралелно са облицима старије фазе које сматрамо основном карактеристиком стила. Најзад у најмлађој, трећој фази, поново се губи Басараби-керамика, а уместо ње се појављују судови украшавани канелуром.²³ У апсолутним датумима, овај развој на босутској Градини, који илуструје 9 насеобинских хоризоната, одговарао би времену између 850 година пре н.е. и доласка Келта у ове крајеве.

б) Други важан елеменат за хронологију босутске културе, односно за њену најстарију фазу, чине метални и керамички прилози у групним гробницама на Гомолави (Т. III). На основу појаве неких карактеристичних облика (калемастих украсних предмета за косу) групну гробницу II на Гомолави ставили смо у исти хоризонт са шаренградском оставом (На В3).²⁴ Са друге стране, ни у једној од групних гробница на Гомолави није налажена керамика Басараби-типа, насупрот већем броју целих посуда, нарочито у групној гробници I, које припадају раној фази ове културе (Калакача тип).

с) Најзад, за почетак босутске културе важни су подаци са насеља Калакача код Бешке. Без обзира на то што керамика у целини није објављена, већ сада је јасно да ово насеље припада првој фази босутске културе. У прилог оваквом хронолошком опредељењу иде чињеница да на Калакачи, колико је до сада познато, нема Басараби-импорта, а са друге стране има неких елемената који ову културу повезују са финалним групама бронзаног доба (Белегиш II — Економија Сава код Јакова).²⁵

Из ове анализе може се закључити да рана фаза босутске групе претходи даљској култури, односно да је савремена са Vál групом у Мађарској и са Baierdorf-Velaticе хоризонтом на северу.

2. Појава Басараби керамике на налазиштима босутске и даљске културе

Експанзија носилаца Басараби-стила са истока према западу забележена је у радовима В. Думитрескуа, А. Вулпеа и у нашим радовима који се односе на босутску културу и на тзв. тракоки-

²³ Карактеристичан је облик пехара са једном или две дршке и са канелурама на рамену (Градина у Старом Сланкамену, Гомолава: Н. Тасић у *Материјалима*, VII, 1971, Т. VIII, 40—41).

²⁴ Везе између шаренградске оставе и групне гробнице II са Гомолаве показују да налазе из оставе треба ставити у нешто ранији период него што се то досад чинило (уместо На С у На В3); уп. Н. Тасић, *Arch. Jug.* XIII, 1972, 33.

²⁵ Н. Тасић, *Насеље културе поља са урнама*, РВМ, 11, 1962, 127 и даље, Т. IV, 11; V (Економија Сава код Јакова).

меријски хоризонт.²⁶ Ова керамичка врста, стилски веома специфична, утврђена је и на нашим сремским и славонским налазиштима.²⁷ На Гомолави се налази у слоју Vb који у целини припада старијем гвозденом добу као млаба појава у односу на садржај групних гробница I и II (Va); на босутској градини Басараби-керамике јавља се у фази II ове културе, односно у стамбеним хоризонтима који следе Калакача-фазу босутске културе. Даље према западу, како је то у литератури констатовано, импорт Басараби-стила налази се у Босни на градини Зецови у најмлађем стратуму,²⁸ затим на некрополи у Лијевој бари код Вуковара²⁹ и на још неким другим налазиштима. Најзападнији налази овог стила сматрају се они који су нађени у Аустрији на налазишту Frögg, или у Мађарској (Шопроњ),³⁰ мада они како нам се чини нису стилски карактеристични у толикој мери да би их сматрали типичнима за Басараби-културу.

Појава Басараби-керамике на нашим налазиштима припада једном временски ограниченом периоду, те је као таква значајна за постављање одређених релативно-хронолошких релација између даљске и босутске културе. На босутским налазиштима, како је истакнуто, овај продор је забележен у другој фази развоја културе. Са друге стране, гроб из Лијеве баре (бр. 89) са пехаром Басараби-стила припада даљској, односно млабој фази Урненфелдер-културе.³¹ На овај начин би се могао поставити релативно-хронолошки однос по коме је даљска култура савремена крају I и целој II фази босутске културе.

3. Тракокимеријски налази у даљској и босутској култури

Исти значај за хронолошки однос даљске и босутске културе као поменути налази Басараби-стила има појава карактеристичних „тракокимеријских коњаничких реквизита“. Ова врста металних предмета, претежно псалија, крстасте дугмади, крстастих разводника за ремење, привесака и сл., у јужним деловима Панонске низије означава временски период који је доста добро одређен у литератури. Њихова појава на налазиштима даљске и босутске културе показује да је овај талас захватио и те об-

²⁶ V. Dumitrescu, *La nécropole tumulaire du premier âge du fer de Basarabi*, Dacia, XII, 1968, 238 и даље; A. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (die Basarabi-Kultur)*, Dacia, IX, 1965, 105, и даље; Н. Тасић у *Материјалима*, VII, 1971, 69—70.

²⁷ Н. Тасић у *Раду војвођанских музеја*, 11, 1962, 130 и даље; исти, *Balkanica* II, 1971, 30—35; Фиг. 1—16.

²⁸ А. Бенац, *Славонска и илирска култура на праисторијској градини Зецови код Приједора*, Гласник Земаљског музеја, XIV, 1959.

²⁹ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, Т. 122/9.

³⁰ V. Dumitrescu у Dacia, XII, 1968, 235 и даље, Фиг. 35 и 37. Нова истраживања код Шопроња (С—З Мађарска) вршила је Е. Јерем и нашла нов материјал (необјављено) који стилски припада кругу Басараби.

³¹ Уп. нап. 29.

ласти. У Даљу је нађен већи број предмета који припадају овој групи налаза (углавном псалије и крстаста дугмад);³² на некрополи код Дорослова у једном гробу млађег периода даљске културе нађени су разводник за ремен и карактеристична тракокимеријска крстаста дугмад.³³ Појединачни и групни налази (оставе) познати су и са других налазишта на подручју даљске културе. Из Илока и његове околине, која припада јужној периферији даљске културе, поред једне оставе која је у атипичној посуди садржала више комада крстасте дугмади и три округле нешто веће крстасте украсне плочице, нађени су и други предмети који припадају тракокимеријском инвентару.³⁴ Нивес Мајнарић-Панцић је дала попис налазишта са ужег подручја даљске културе која се могу пратити даље према северу на налазиштима у Мађарској и Аустрији. Са друге стране, тракокимеријски реквизити су присутни на налазиштима босутске културе или са њеног подручја. Поред добро познате оставе из Адашеваца, ту су налази из Гомолаве (служ V а), затим из скелетног гроба са ширег подручја Хртковаца (прецизнији подаци недостају, али се може претпоставити да је и он откопан на Гомолав или у њеној близини), затим и налази из околине Земуна, Бањоваца, још одраније познати у литератури.³⁵ За временско одређивање појаве тракокимеријских металних налаза — углавном делова коњске опреме — важан је садржај оставе из Шаренграда (Т. III б), посебно једна псалија нађена са осталим металним налазима у посуди која би типолошки могла припадати раној фази босутске културе.³⁶ Овај податак, као и употреба садржаја оставе из Шаренграда са металним налазима из групе гробнице II на Гомолави, наводе на закључак да најранија појава тракокимеријских реквизита временски коинцидира са раном фазом босутске културе (Калакача тип). Може се претпоставити да су они присутни и почетком II фазе босутске културе, мада, како се чини на основу стратиграфских запажања на Гомолави и Градини на Босуту, не би у целини могла да се прихвати паралела између ове врсте налаза и појаве Басараби-керамике на овом подручју. Тракокимеријски налази и појава Басараби-керамике могли су да буду у узрочној вези, уз напомену да је

³² И. и П. Нађ, *Каталог археолошке збирке др. Имре Фреја*, Сомбор, 1964, 13—14, Т. VI—XIV; К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, сл. 6, Т. 130

³³ О. Брукнер, *Халитатска некропол код Дорослова*, Грађа споменика културе Војводине, III, Нови Сад, 1959, 5—17; И. и П. Нађ, *op. cit.*, 13 и даље, Т. VI—X.

³⁴ Н. Мајнарић-Панцић, „Тракокимеријска“ остава из Илока, Рад војвођанских музеја, 15—17, 1967—68, 39 и даље.

³⁵ З. Вински и К. Вински-Гаспарини, *О утјецајима источно-алпске халитатске културе на славонско-сријемско Подунавље*, Археолошки радови и расправе, II, 1962, 273, сл. 112; З. Вински, „Трачко-кимеријски“ налаз Адашевци у Срему, Рад војвођанских музеја, 4, 1955, 35 и даље. Фиг. 18.

³⁶ З. Вински и К. Вински-Гаспарини у *Археолошки радови и расправе*, II, 1962, 270, Т. I—II; К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 169, Т. 130 Б, 131.

„тракокимеријски удар” био узрочник померања Басараби-стила према западу. Басараби-керамика на налазиштима у Срему стиже нешто касније, кад престаје интерес за „тракокимеријску моду” на овом подручју. Анализа остеолошког материјала на босутској Градини и карактеристика њене економије показују да је она првенствено земљорадничка култура која није имала већег интересовања за коњаничку опрему. „Тракокимеријски реквизити” нису се дуго задржали ни у Урненфелдер-култури; они означавају краткотрајан временски хоризонт који бисмо на основу налаза из шаренградске оставе и Гомолаве могли да ставимо у крај ране фазе босутске културе и у прелаз старије у млађу Урненфелдер-културу (крај На В 3 почетак На С периода).

4. Босутска керамика на некрополама даљске културе и појава даљске керамике на босутским налазиштима

У обради V фазе културе поља са урнама (даљске културе), К. Вински је указала на неке облике посуда који не припадају стилу Урненфелдер-културе. Она их је повезала са балканским залебем, или тачније речено, њихову појаву је протумачила као последицу утицаја са југа из илирских области.³⁷ У међувремену је откривена и делом проучена босутска култура са којом управо ти облици имају јаке стилске и типолошке везе. Поред прилога из гробова код Вуковара (Лијева бара, гробови 16, 67, 80), у ову групу спадају и поједини облици посуда, па и урни из Даља, Вуковара и других некропола ове културе.³⁸ У ову групу судова спадају амфоре-урне из гробова 39 и 67 из Лијеве баре, затим шоље (гроб 80), па и неки облици здела са унутра повијеним фасетираним ободом.³⁹

Утицај босутске културе присутан је у мањој мери у начину украшавања даљских посуда. За разлику од највећег броја посуда украшаваних канелурама, што је основна стилска одлика даљске културе, на појединим посудама среће се урезивање, посебно траке у гирланд-мотиву. Овај начин украшавања је карактеристичан за рану фазу босутске културе, и заједно са пластичном траком са утиснутим јамицама могао је доћи у даљску културу са суседних јужних налазишта.

Присуство босутских елемената на даљским некрополама представља један правац утицаја и међусобних веза. Постоје такође и елементи даљске, односно Урненфелдер-културе на налазиштима босутске културе; овде бисмо навели само неке који су забележени приликом ископавања на Градини на Босуту. То су црнопечене углачане мање посуде, шоље украшаване вертикал-

³⁷ К. Вински-Гаспарини, *op. cit.*, 151.

³⁸ *Ibid.*, Т. 155/1—2 (Даљ).

³⁹ *Ibid.*, Т. 121/7, 10, Т. 120/2—8, Т. 123/1 (Лијева бара).

ним канелурама како се то често налази на некрополама даљске културе и даље на налазиштима у Мабарској. Још неки облици на босутским налазиштима дугују своје порекло узорима са даљских налазишта.

Најзад, и у области духовне културе, посебно у начину сахрањивања, босутска култура је утицала на свог северног суседа. Као део великог Урненфелдер-комплекса, даљска култура практикује спаљивање покојника и сахрањивање у урнама; то је дуга традиција наслеђена из култура бронзаног доба Карпатског басена. Међутим, паралелно са спаљивањем, али у знатно мањем проценту, у даљској култури се појављује скелетно сахрањивање (Вуковар, Дорослово, Даљ).⁴⁰ Са друге стране, колико је до сада познато на основу малог броја гробова, босутска група примењује искључиво скелетни начин сахрањивања на супрот традиција на овом подручју (Белегиш култура). На Гомолави су откривене две групе гробнице са скелетним сахрањивањем и неколико појединачних гробова који припадају овом хоризонту; на налазишту Пећине код Врдника такође је откривен један скелетни гроб босутске културе.⁴¹ Ова околност наводи на закључак да појава скелетног сахрањивања на даљским некрополама представља последицу утицаја који су од југа, из босутске културе, ишли према северу.

* *
*

Циљ овог кратког прегледа елемената значајних за територијално, културно и хронолошко разграничење босутске и даљске културе био је у томе да се на основу најновијих резултата са истраживања поставе прецизније границе између двеју култура које су се развијале у непосредном суседству. Овом питању није придаван већи значај у досадашњој литератури, што је првенствено последица недовољне истражености налазишта босутске културе која је тек у новије време издвојена као посебна манифестација гвозденог доба северних делова Балканског полуострва и јужних делова Панонске низије. Засноване на новом материјалу, на стратиграфији вишеслојних налазишта (Градине на Босуту и Гомолаве), гробних целина и слично, претходне анализе омогућују да се донесу одређени закључци:

а) *Територијално разграничење.* Даљска и босутска култура додирују се на сектору Жупања—Вуковар, односно на релацији Шид—Илок, где је у материјалу запажено мешање ових двеју култура. Северно од овог подручја развија се даљска, а јужно и југоисточно босутска култура.

⁴⁰ *Ibid.*, 160, 162—163.

⁴¹ Д. Поповић — П. Медовић, *Пећине, Врдник — насеље неолитског и бронзанодобног периода*, Арх. преглед, 11, 1960.

б) *Културно и стилско разграничење.* У облицима, орнаментима и другим видовима материјалне и духовне културе, даљска и босутска култура се веома разликују, што је последица различитог начина настанка (различите аутохтоне подлоге), дужине трајања и различитих спољних утицаја међу којима су Басараби-утицаји били јачи на босутску културу него на даљску. У својој генези и културно-историјској еволуцији, даљска култура је део средњоевропског културног комплекса Урненфелдер-културе, а босутска је део ширег балканско-подунавског комплекса коме припада и Басараби-култура доњег Подунавља, а шире схваћено и културе типа Бабадаг и Пшеничево.

с) *Релативно-хронолошки однос* између даљске и босутске културе показује да је босутска својом раном фазом (Босут I, Калакача — група гробница II на Гомолави, шаренградска остава) старија од даљске. Она је савремена са VáI-групом Урненфелдер-комплекса у Мађарској, која по мишљењу К. Вински-Гаспарини претходи даљској култури. У свом даљем развоју, босутска култура је савремена са даљском, с временом када се у већем делу Карпатског басена и северном делу Балканског полуострва појављују „тракокимеријски реквизити” и Басараби-керамика. Босутска култура својом најмлађом фазом (канелована керамика — Босут II) надживљава даљску културу и развија се до првог доласка Келта у сремско-славонско подручје (крај IV века). Крај даљске културе могао би да се означи са најмлађим гробовима код Вуковара, Дорослова и Даља.

д) За апсолутну хронологију босутске, а тиме и даљске културе, значајни су подаци анализа радиоактивног угљеника са Гомолаве. Резултати који су том приликом добијени захваљујући сарадњи са Биолошко-археолошким институтом у Гронингену (H. Waterbolk) показују да се налази из групе гробнице II могу одредити у време 750 ± 60 година пре н.е. (анализе угљенисаних житарица из гробнице), док су анализе из слоја са Басараби-керамиком (Босут, II хоризонт) дале вредност 640 ± 50 . Ови подаци би у целини одговарали хронолошким вредностима који су добијени археолошким методима за I и II фазу босутске културе, чиме и даљска култура добија поуздане хронолошке детерминанте.

TERRITORIALE, KULTURELLE UND CHRONOLOGISCHE ABGRENZUNG DER KULTUREN VON DALJ UND BOSUT

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Ziel der vorliegenden Arbeit besteht darin, auf Grund der neuesten Untersuchungen an den Fundstellen der Kultur der älteren Eisenzeit in Srem und in Slavonien, die Grenzen zweier Kulturen

zu bestimmen, die sich in annähernd gleicher Periode und in unmittelbarer Nachbarschaft entwickelten. Die Analysen dieser neuen Daten, vor allem die Untersuchungen an der Lokalität Gomolava bei Hrtkovci, Gradina am Bosut-Fluss, weiter auf der Nekropole Lijeva bara bei Vukovar, an der Lokalität Doroslovo und anderen, bieten die Möglichkeit, folgende Schlüsse zu ziehen:

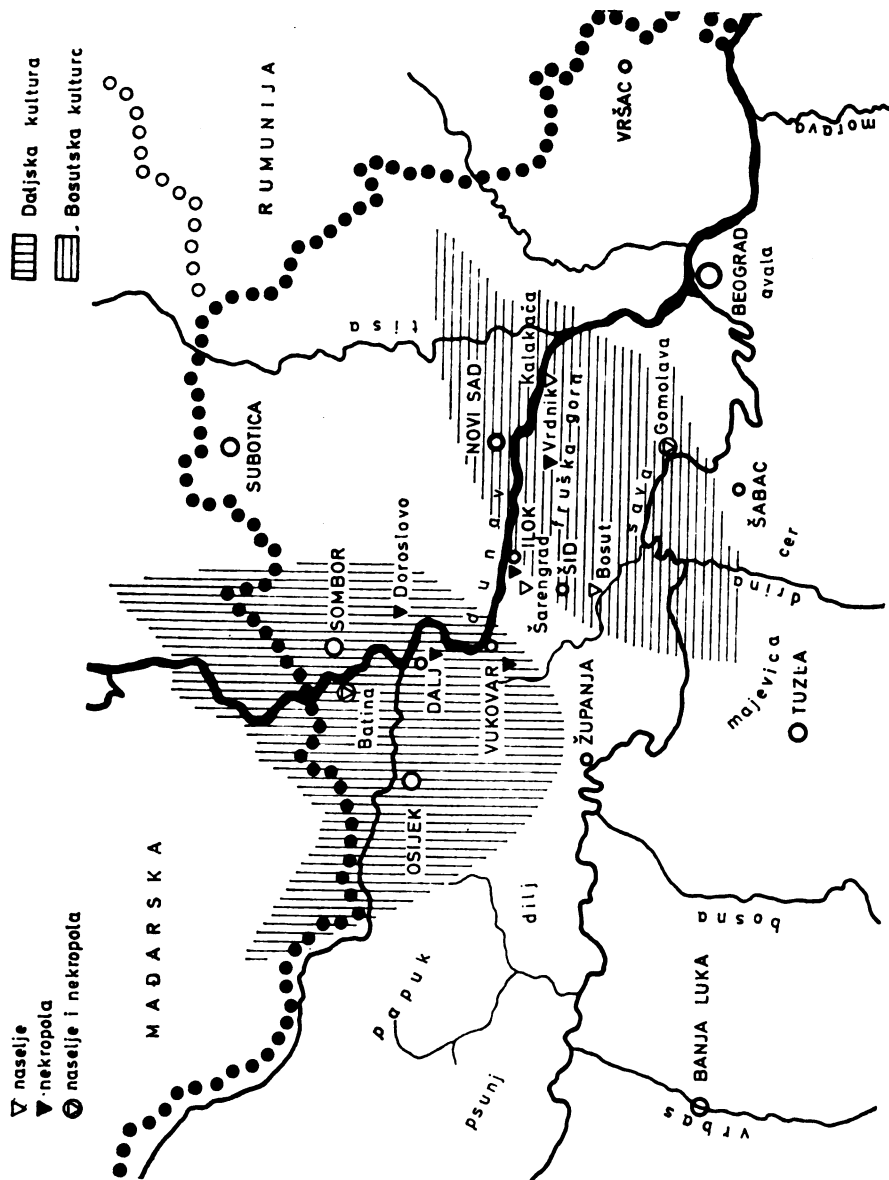
a) *Territoriale Abgrenzung.* — Die Kulturen von Dalj und von Bosut berühren sich auf ihren Peripherien und zwar am Sektor Županja—Vukovar, bzw. auf der Linie Šid—Ilok, wo, als in einer Übergangszone, eine Vermengung von Materialien dieser beiden Kulturen beobachtet wurde. Nördlich von diesem Gebiet entwickelt sich die Kultur von Dalj, als ein Teil des grossen Urnenfelderkomplexes, und südlich die Gruppe von Bosut, als eine donauländisch-balkanische Manifestation.

Kulturelle und stilistische Abgrenzung. — In den Formen und in der Ornamentik unterscheiden sich die Kulturen von Dalj und von Bosut ziemlich viel. Sie entstanden auf verschiedenen autochtonen Grundlagen, aus welchen sie verschiedene stilistische Charakteristiken übernahmen. In der Kultur von Dalj sind die Elemente des Urnenfelderkomplexes überwiegend: flache, mit Kannelüren verzierte Urnen, verschiedene Varianten von Bechern, Schüsseln und kleinen Amphoren. In der Kultur von Bosut, besonders in deren jüngerer und mittlerer Phase, überwiegen tiefe, mit plastischen Bändern verzierte Pithose (Kalakača-Typ), Weitere Verzierungen auf diesen Gefässen sind die gravierten girlandenförmigen Linien, schraffierte Dreiecke, oder Tannenzweiglein. In der mittleren Phase dieser Kultur kam es zu einem Durchbruch des Basarabi-Stils mit dem »S«-Siegelornament und der laufenden »S«-Spirale, was man in etwas kleinerer Masse auch auf dem Gebiet der Kultur von Dalj (Lijeva bara bei Vukovar) wahrnimmt.

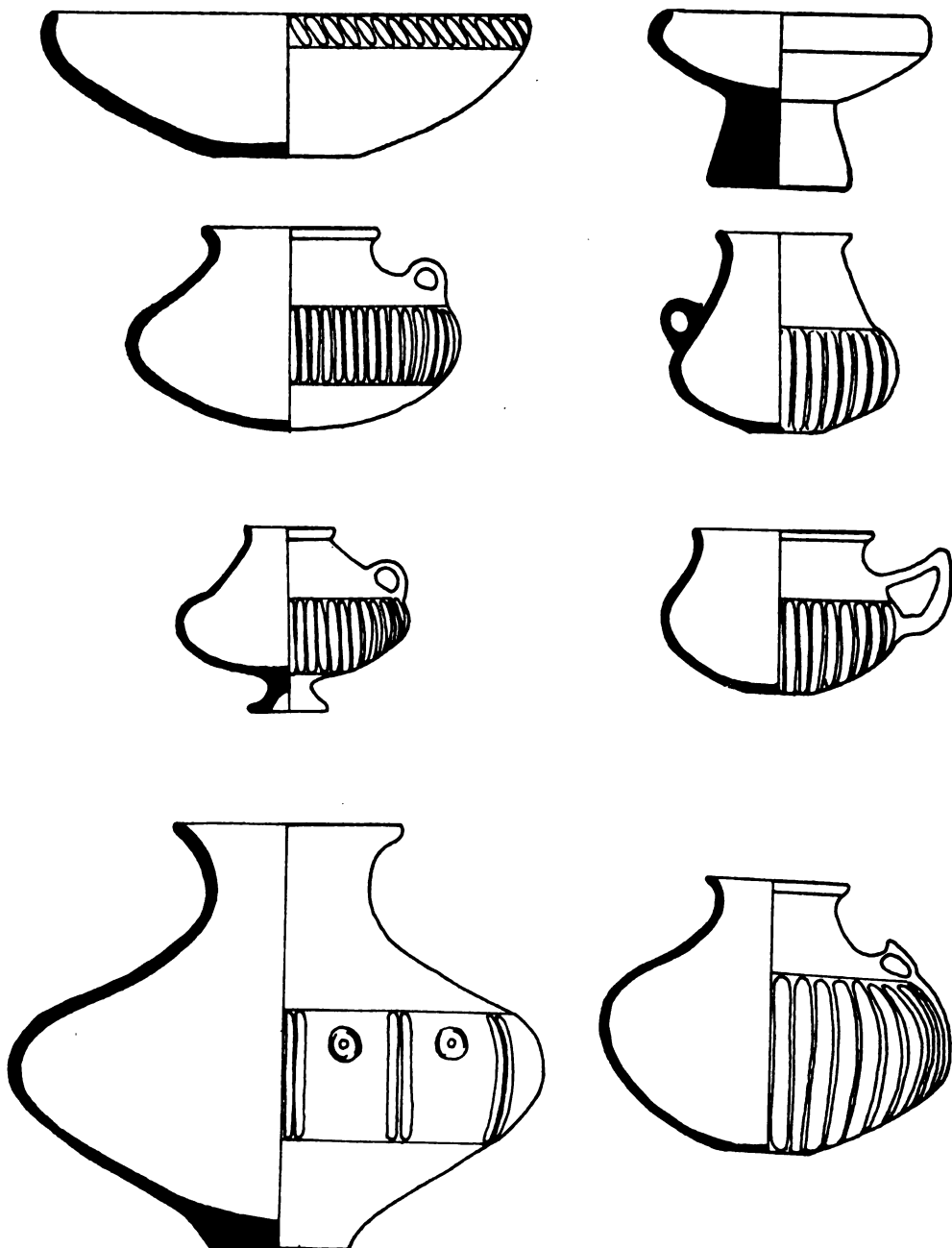
c) *Relativ-chronologische Verhältnisse* zeigen, dass die frühe Phase der Kultur von Bosut gleichzeitig mit der Vâl-Gruppe der Urnenfelderkultur ist, welche Kultur zum Teil der Kultur von Dalj vorangeht. Die mittlere und ein Teil der späten Phase der Bosutkultur (Phase des Basarabi-Einflusses und des Anfangs der kannelierten Phase) sind gleichzeitig mit jener von Dalj, während der Schlussteil der Bosut-Gruppe einer etwas jüngeren Periode gehören würde, als die Kultur von Dalj auf dem Gebiet von Slavonien und Baranja verschwindet.

d) Ergebnisse der Analysen des radioaktiven Kohlenstoffs (Bearbeitung der Daten von Gomolava: Gruppengruft II und die Schicht der älteren Eisenzeit — Analysen wurden in Groningen von H. Waterbolk ausgeführt), zeigen, dass die Frühphase der Kultur von Bosut (Kalakača, Gruppengruft II auf Gomolava, Depotfund von Šarengrad) in die Zeit von 750 ± 60 gesetzt werden kann, während die Phase mit der Basarabi-Keramik der Zeit nach 640 ± 50 vor unserer Zeitrechnung gehören würde.

Т. I. Јужно подручје даљске и западно подручје босутске културе

Т. II. Најчешћи облици на некрополама даљске културе

Т. III. Избор карактеристичних налаза из групне гробнице са Гомолаве и из шаренградске оставае.

ГОМОЛАВА — групна гробница

ШАРЕНГРАД — остава

